

COHORS V GALLORUM U TRANSDIERNI

MIROSLAVA MIRKOVIĆ

Filozofski fakultet, Beograd

Prvi iskopavanjima koja su vršena 1970. godine u Tekiji (rimska Transdierna),¹ na mestu gde se nalazio jedan od glavnih prelaza iz Mezije na dačku obalu, nađena je, pored temelja utvrđenja, ostataka naselja i većeg broja opeka sa žigom kohorti V Gallorum i VIII Voluntariorum i jedna bronzana posuda sa natpisom.² Žigovi na opekama otkrivaju da je pored inače nepoznate kohorte VIII Voluntariorum u građenju ovog utvrđenja učestvovala i kohorta V Gallorum i da je jedno vreme činila njegovu posadu. Natpis na bronзанom sudu pruža podatak o njenoj vezi sa legijom VII Claudia. Ovaj nalaz je interesantan i za pitanje vojničkog sledovanja i zaslužuje da se ponovo razmotri.

Prvo o natpisu i nameni ovog bronзанog suda. U njegovom gornjem delu, u pojasevima razdvojenim trostrukim paralelnim linijama urezan je natpis u tri reda: COH V GALL i ispod toga, posle neispisanog prostora od tri slova mesta sledi reč EXACTA, a u drugom pojasu — AT LEG VII C RE. A. Cermanović je predložila čitanje: *coh(ors) V Gall(orum) (hemina) exacta at leg(ionem) VII C(laudiam) Reginae*?, pretpostavljajući da bi Regina bila mesto na kome se u to vreme nalazio logor legije VII Claudia. Zapremina suda, koji je služio kao težinska mera, nije označena. Cermanović je merenjem utvrdila da je u pitanju jedna rimska hemina (0,2736 l) ili polovina sekstarija.³

Na žigu kojim se garantuje težinska mera ovde se, koliko mi je poznato, prvi put pojavljuje jedan pomoćni odred. Dosada poznati tegovi i šuplje mere, namenjene za upotrebu u vojsci, nose garantne marke na kojima se spominje legija i njen komandant.⁴ Baždareni su u legijskom logoru na zapovest legijskog legata prema standardima mera koji su se tu čuvali.⁵ Legijski logor je bio mesto gdje je vršeno proveravanje mera i u ovom slučaju.⁶ Viminacium, dosada jedini poznati logor legije VII Claudia, treba u ovom tekstu podrazumevati pod rečima *at leg(ionem) VII C(laudiam)*.⁶ Za slova RE na kraju natpisa moglo bi se možda naći neko drugo rešenje, utoliko pre što naziv *Regina*, za koji se A. Cermanović s oklevanjem odlučila, nije u izvorima direktno potvrđen.⁷ RE je mogla biti skraćunica za neki glagolski particip, na primer od glagola *recognosco, recognitus* je termin koji se često upotrebljavao u zvaničnoj rimskoj terminologiji kada je u pitanju prepis (carska pisma, vojničke diplome i drugo) sa značenjem da je kopija verna originalu.⁸ Takvo značenje bi odgovaralo i u ovom

slučaju i tekst na bronzanoj posudi mogao bi se dopuniti u *Coh(ortis) V Gall(orum)*⁹ (*hemina exacta at leg(ionem) VII C(laudiam) re(cognita)*), što bi se moglo prevesti »mera od jedne hemine baždarena za kohortu V Gallorum prema originalu u logoru legije VII Claudia provenena«.

O nameni ove mere u logoru kohorte teško je nešto određeno reći, s obzirom na to da hemijska analiza nije izvršena pre čišćenja posude. Za merenje vojničkog sledovanja u žitu nije mogla služiti s obzirom na malu zapreminu¹⁰. Od tečnosti koje su vojnici primali dolaze u obzir vino, ulje i kiselo vino (acetum, οξος). Malo je verovatno da su ulje ili vino boljeg kvaliteta, koji su importovani u Podunavlje s juga, distribuirani vojnicima pomoćnih odreda. Vino nije davano vojnicima pre Trajana, a ulje je u ovim oblastima po svojoj prilici bilo zamenjeno drugim vrstama masnoće (laridum i sl.).¹¹ Acetum, koje je imalo višestruku primenu (pomešano s vodom gasilo je žeđ, a korišćeno je i u medicini)¹² činilo je deo stalnog vojničkog sledovanja. Količina koju su vojnici primali mogla bi se približno odrediti na osnovu nekih podataka iz kasnijeg vremena. Kako pokazuje jedan papirus iz VI veka (*Pap. Oxyrh. 1920*) u Poznocarsko doba sledovanje je bilo različito za razne kategorije vojnika: *stratiotai* i *cancelaris*, kao i *cursores* primali su po dva sekstarija kisela vina (*oxos*), *symmachoi* — jedan, a količina od 1/2 sekstarija, što odgovara jednoj hemini, bila je predviđena za kategoriju vojnika koji se nazivaju *symmachoi riparienses*.¹³ Ako je jedna hemina predstavljala sledovanje kiselog vina vojnika treće kategorije u VI veku, u doba Ranog carstva mogla je biti količina koju su primali vojnici pomoćnih odreda.¹⁴ Međutim, ako se prihvati da je bronzana hemina iz Tekije služila za odmeravanje sledovanja u kiselom vinu, ne sme se smetnuti s uma jedna teškoća: kiselo vino je moglo oksidirati u bronzanoj posudi, ukoliko nisu bile preduzete neke mere koje bi to sprečile.

*

Ovaj kratak natpis na bronzanoj posudi pruža neka obaveštenja o vojnoj organizaciji na Dunavu. Tekst direktno potvrđuje ono što je A. Rádnotti pretpostavio, analizirajući vojničke diplome iz sredine II veka: kohorta V Gallorum ulazila je u sastav snaga legije VII Claudia i njen stalni logor se nalazio nizvodno od Viminacijuma, i to u vreme kada se po drugi put nalazila u Gornjoj Meziji, oko 159/160. godine.¹⁵

Cohors V Gallorum je često prekomandovana iz jedne provincije u drugu. U Meziji se prvi put nalazila 75. godine,¹⁶ a u Panoniji je potvrđena 84. i 85; u Meziji je nalazimo 93. i ponovo u vreme Trajana, 100. godine; među dačkim jedinicama srećemo je 110, a na diplomama iz 159/160 i 160. među onima u Gornjoj Meziji.¹⁷

Jedini dosada poznati natpisi na kojima se ova jedinica spominje potiču iz derdapskog dela Dunava, iz utvrđenja kod današnje Tekije na desnoj i utvrđenja kod Požežena de sus, oko 10 km uzvodno, na levoj obali Dunava.¹⁸ Nijedan od ovih spomenika ne može se precizno datovati, pa se ni vreme zadržavanja kohorte V Gallorum u jednom i drugom utvrđenju ne može pouzdano utvrditi. Smatra se da spomenici iz Požežene — dva žrtvenika i opeke sa žigom — nisu nastali oko 110. godine, kada je jedinica u Dakiji, već kasnije.¹⁹ Jedan žrtvenik ne pruža nikakve indicije za datovanje; na drugom se kao prefekt kohote V Gallorum navodi Petronius Novatus, po svojoj prilici ličnost čiju znatno dužu karijeru daje jedan natpis iz Mavretanije.²⁰ Pored prefektуре galske kohorte, tribunata u legiji XIII Gemina, prefektуре u alama I Hispanorum i I Campanorum, držao je i prokuraturu *XX hereditatium per Asiam Phrygiam Lyciam Galatiam* — položaj koji je stvoren u vreme Hadrijana. Na osnovu toga se može odrediti i *terminus post quem* za afrički natpis.²¹ Žrtvenik iz Požežene

bi bio iz početka karijere Petronija Novata. On se datuje u vreme oko 160, neposredno pre polaska kohorte pod gornjomezijsku komandu.²²

Nalazi iz Tekije, opeke i bronzana posuda, takođe se ne mogu pouzdano datovati. Okolnost da su opeke otkrivene u sloju koji se može datovati u kraj I i početak II veka daje osnove da se pretpostavi da je kohorta V Gallorum približno u to vreme, pri svom drugom boravku u Gornjoj Meziji (93. ili 100. godine) gradila utvrđenje kod Tekije. Strategijski razlozi bi govorili za to da je utvrđenje na desnoj obali Dunava, na mestu gde se nalazio jedan od prelaza u Dakiju, stariji od onog na levoj obali. Vojna zaštita ove tačke bila je neophodna u vreme pre osvajanja Dakije i ponovo tek posle 274, kada je provincija na levoj obali Dunava bila napuštena. Arheološki tragovi, koji su nekada bili vidljivi kod Tekije, upravo bi odgovarali jednoj ranoj i jednoj poznoj fazi utvrđivanja. U starijoj arheološkoj literaturi spominju se tragovi jednog ranog utvrđenja na levoj obali Tekijskog potoka i jednog poznijeg na desnoj obali istog potoka.²³ Novija arheološka istraživanja su potvrdila da se u ovom poslednjem slučaju radi o poznocarskom utvrđenju,²⁴ po svojoj prilici onom koje se u spisu *Notitia dignitatum* spominje pod imenom Transdierna sa posadom *militēs exploratores*.²⁵ Identifikovanje ranog kastela koji je verovatno postojao već pod Domicijanom²⁶ manje je sigurno. On se može tražiti ili na brežuljku, koji je nešto južniji ili na samom Dunavu, na mestu gde se obično traži civilno naselje.²⁷ Njegovu posadu je mogla činiti cohors V Gallorum.

Utvrđenje kod Požežene, znatno zapadnije, moglo je biti izgrađeno kasnije, sa zadatkom da nadgleda kretanje sarmatskih plemena na levoj obali Dunava i datovanje spomenika sa ovog mesta u drugu polovinu II veka može biti tačno, premda za to nedostaje pouzdan dokaz. Ostaje, međutim, otvoreno pitanje da li je kohorta V Gallorum, u vreme kada je bila stacionirana na levoj obali Dunava, ostala pod komandom gornjomezijskog legata. Nalaz opeka sa žigom gornjomezijskih legija IV Flavia i VII Claudia u Požeženi govorila bi u prilog takvoj pretpostavci.²⁸

¹ *Not. dign.* or. XLII 29. Naziv nije dokumentovan iz izvorima Ranog carstva.

² Nalaze sa ovog mesta objavila je Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, koja je rukovodila iskopavanjima, u *Arheološkom pregledu* 12 (1970), 53; *Archaeologia Iugoslavica* 14 (1973) 40 i d.; *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu* 8 (1975) 205 i d. Bronzana posuda sa natpisom posebno je objavljena u *Zborniku Filozofskog fakulteta u Beogradu XIII-1* (1976) 39–41, sa fotografijom i crtežom. Visina suda iznosi 9,5 cm. Otkrivena je u građevini na dubini od 0,85 m. u sloju koji se datuje u I/II vek.

³ A. Cermanović-Kuzmanović, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu XIII*, 40.

⁴ Up. *CIL* III 784, Moesia Inferior: LEGIONIS PRIMAE ITALIC LVCIVS IVLIVS LVCILIANVS LEG AVGVSTI LEG I ITAL PONDERA EXAMINATA SIG. Pored *examinata* u upotrebi je bio i termin *exacta* (up. *CIL* III 12645).

⁵ O rimskim merama i garantnim žigovima na njima up. G. Gatti, *Annali dell' Istituto di corrispondenza archeologica* 53 (1881)

181 i d. i de Rossi, ib., 200 i d. Odgovorni magistrati u Rimu bili su edili, a u Italiji municipalni edili. O novijim nalazima up. H. Freis, *Chiron* 6 (1976) 263 i d.; M. Gabričević, *A contribution to Roman metrology, Archaeologia Iug.* 15 (1974) 42 i d. — O merama za težinu kod vojske up. Gatti, *op. cit.* 183, a naročito R. Pink, *Klio* 30 (1931) 347 i d.

⁶ Up. *CIL* VI 32783 (= Dessau, *ILS* 2207) *At legionem II Adiutricem*, kao oznaka za logor Brigetio, i *CIL* VI 2425, *At legionem XIII Geminam*, za Apulum.

⁷ U spisu *Notitia dignitatum*, or. LXI 21 spominje se utvrđenje *Contra Reginam* pod komandom *Dux-a Moesiae primae*. Na osnovu tog podatka se zaključuje da je postojalo i utvrđenje Regina. Prvo, pa prema tome i ovo poslednje spomenuto utvrđenje ne može se lokalizovati. Cermanović, *Zbornik Fil. fak.* XIII, 41 smatra da glavni značaj natpisa na posudi iz Tekije leži u tome, što potvrđuje da je kastel Regina postojao i sredinom II veka.

⁸ O značenju glagola *recognoſco*, *recog- nitus* up. Forcellini *Totius lat. lexicon*, s. v.: *exemplum cum autographo rite collatum: copia authentica*. Na garantnim pečatima (*recognitum*) se javlja na amforama sa carskih domena u provinciji Baetica (O. Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*, Berlin 1905², 141). *Exacta* i *recognita* na meri od jedne hemine iz Tekije odgovaralo bi možda *examinata* i *signata* na natpisu tega iz donjomezijskog logora legije I Italica (*CIL* III 784).

⁹ Natpisi na tegovima *CIL* III 784 i 12645 pokazuju da ovdje pre treba očekivati genitiv, no nominativ.

¹⁰ Vojnici su primili 650 gr žita, što odgovara meri od dve libre (1 libra 327,45 gr). O vojničkom sledovanju up. H. v. Petrikovits, *Akten des XI. Intern. Limeskongresses*, (Szekesféhérvár, 1976) 634; R. W. Davies, *The Roman military Diet*, *Britannia* 2 (1971) 124 i d.

¹¹ Davies, op. cit. 124.

¹² *Acetum* (ἄξος), koje se često spominje na papirusima i ostrakonima (*BGU* I, 4, 2, 13; *P. Lond.* III 1159, 48; *P. Panop.* I, 245) nije sirće, već jedna vrsta kiselog vina (Davies, *loc. cit.*). O njegovoj upotrebi v. Standler, *RE* VI, s. v. Essig, 691.

¹³ Up. Grenfell-Hunt-Bell, *Oxyrh. Pap.* XVI, 1924, p. 195.

¹⁴ Jedan sekstarij ili dve hemine predstavlja uobičajenu meru kod kupovine ovog artikla (up. *Edictum Diocl. de pret.* III, 5 i podatak na voštanoj tablici iz Dakije, *CIL* III 963). Mogućno da je to bila količina koju su primali legionari. — Na pitanje, da li se na osnovu izvornih podataka iz poznocarskog perioda može zaključivati o vojničkom sledovanju u vreme principata, mislim da se može odgovoriti potvrdno, jer, kako pokazuje upoređivanje podataka kod Polibija o vojničkom snabdevanju sa onim, što se zna o tome u doba Carstva, veličina sledovanja se tokom vekova nije mnogo menjala.

¹⁵ A. Rádnóti, *Die Reichsgrenze zwischen Beograd und dem Eisernen Tor nach der Eroberung Dakiens*, *Arheološki vestnik* 26 (1976) 212 (članak, štampan posthumno).

¹⁶ Vid. vojnu diplomu iz Talijate u Meziji, *Starin* 18 (1967) 21 i d. i *Epigr. Studien* 5 (1968) 177 i d.

¹⁷ *CIL* XVI n. 30 (84. god.), n. 31 (85.), n. 39 (93.), n. 46 (100.), n. 163 (110.), n. 111 (159/60.), *Chiron* 2 (1972) 449 ff. (161). Up. W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus* (1938) 37 i. d.: J. Beneš,

Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia, *Studie archeol. Ustavu československé Akad. věd v Brně*, VI, 1977, 34 i. d. (posthumno izdanje), koji uzima u obzir sva nova svedočanstva o kohorti.

¹⁸ V. *Inscriptille Daciei Romane*, III/1, 1977. (red. I. I. Russu i D. M. Pippidi) n. 10, 11 i opeke, 21—23.

¹⁹ Wagner, op. cit. smatra da ovi spomenici potiču iz vremena kada se kohorta nalazila u Gornjoj Meziji; i za Rádnóti-ja, op. cit. 212, nije verovatno da se je kohorta 110. nalazila u Požeženi.

²⁰ *AE* 1967, n. 644, dajući razne mogućnosti datovanja, između 117. i 198. godine.

²¹ O ovoj ličnosti i karijeri, navedenoj na natpisu iz Mavretanije, up. i I. I. Russu, *SCIV* 21 (1970) 157; J. Fitz, *Epigraphica* 36 (1974) 106; M. G. Jarrett, *Epigr. Studien* 9 (1972) 202, koji s pravom odbija sugestiju, datu u *AE*, da je natpis iz vremena pre Karakale, stoga što se navodi triba. On ga datuje u II vek.

²² *Inscriptille Dac. rom.* III/1, 42, komentar ad n. 11.

²³ L. F. Marsilius, *Danubius pannonicomysicus* II (1726) p. 15 i Tab. VI fig. 25. Od njega se razlikuje F. Kanitz, *Römische Studien in Serbien* (1892) 52, koji je zabeležio samo jedno utvrđenje, na levoj obali Tekijskog potoka, u neposrednoj blizini Dunava, sa stranama 100 × 84 m.

²⁴ A. Cermanović-Kuzmanović, *Arheološki pregled* 12 (1970) 50 i d.

²⁵ *Not. dign.* or. XLII, 29. O poznom utvrđenju up. H. Veters, *Dacia Ripensis* (1950) 9.

²⁶ Sa ovog mesta potiče nalaz novca i drugih dragocenosti iz vremena Domicijanove vlade. Da je zakopano blago pripadalo rimskom vojniku, pokazuje nalaz predica od srebra za vojnički pojas sa natpisom (*centuria*) *Veri C. Valerius Cresces* (Đ. Mano-Zisi, *Nalaz iz Tekije* [Beograd 1957] 24 i d.). Za natpis v. *ILLug.* n. 8. Analizirajući keramiku sa ovog lokaliteta, A. Cermanović-Kuzmanović, *Zbornik Narodnog muzeja* 8 (1975) 206, zaključila je da u Tekiji postoji naselje Italika još od sredine I veka.

²⁷ E. v. Swoboda, *Forschungen am obermösischen Limes* (1939) 61, nije više video bedeme, koje su zabeležili njegovi prethodnici Marsilius i Kanitz. On pretpostavlja da se rani kastel, koji Marsilius spominje na levoj obali Tekijskog potoka, mogao nalaziti na brežuljku, koji leži nešto južnije. Rimski tragovi na levoj obali Tekijskog potoka, kako su pokazala najnovija arheološka istraživanja (Cermanović-Kuzmanović, *Arheološki pre-*

gled 12, 50 i d. i *Archaeol. Jugosl.* XIV, 40) nisu bezačajni, ali se smatra da oni pripadaju civilnom rimskom naselju. U jednoj od zgrada nadena je bronzana posuda. A. Cermanović takode ne isključuje mogućnost da se na levoj obali nalazilo rano utvrđenje (usmeno saopštenje).

²⁸ *Inscr. Tac. rom.* III/1, n. 21—23. Up. D. Tudor, *SCIV* 13 (1962) 116 i nap. 3 i isti, *SCIV* 21 (1971) 156.

COHORS V GALLORUM IN TRANSDIERNA

Zusammenfassung

Unter den archäologischen Funden, welche die in Tekija an der Donau (das römische Transdierna) im Jahr 1970 durchgeführten Grabungen ergeben haben, ist besonders interessant das Bronzegefäß — Hohlmass einer Hemina (0,2736 l) — mit der Inschrift COH V GALL EXACTA AT LEG VII C RE. Es wurde in einem römischen Gebäude in der Schicht entdeckt, die ans Ende des I. oder an den Beginn des II. Jahrhunderts datiert wird. Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, die diesen Fund im *Zbornik Filozofskog fakulteta. Beograd XIII-1* (1976) 39—41, mit Foto veröffentlicht hat, hat die Inschrift folgendermassen entziffert: *coh(ors) V Gall(orum) (hemina) exacta at leg(ionem) VII C(laudiam) Re(ginae)*, mit der Voraussetzung, dass das letzte Wort das Lager der Legion zu dieser Zeit bezeichnet. Indem sie auch selbst starke Reserve im Hinblick auf die Ergänzung *Re(ginae?)* geäußert hat, hat A. Cermanović die Frage etwas offen gelassen. Es scheint, dass sich für die zwei letzten Buchstaben der Inschrift auch eine andere Lösung finden liesse. Bei der heutigen Identifizierung bereitet der Umstand, dass ein Kastell mit Namen Regina in den Quellen nicht direkt bestätigt ist, Schwierigkeit. Auf sein Bestehen wird daraus geschlossen, weil in der Schrift *Not. dign.* or. XLI 21 die Festung Contra Regnam angeführt wird. Eine weitere Schwierigkeit bei der Entzifferung *Re(gina)* liegt darin, dass sich das Legionslager, in dem die Hemina kontrolliert wurde, schon aus den Worten *at leg(ionem) VII C(laudiam)* erfassen lässt. Bisher kommt als einziges bekanntes Lager der Legion VII Claudia Viminacium in Frage (vgl. *at legionem II Adiuricem* als Bezeichnung für das Lager Brigetio, oder *at legionem XIII Geminam* für Apulum).⁶ Die darauf folgenden Buchstaben RE könnten als Abkürzung für das Partizip *recognita* erklärt werden, im Sinn »verifiziert nach dem Original«. Dieser Terminus wurde nicht nur in amtlichen Akten der kaiserlichen Kanzlei, sondern auch in Garantiestempeln an Keramikwaren verwendet.⁸

Das Mass einer Hemina ist wahrscheinlich für das Abmessen der Soldatenrationen von Sauerwein (*acetum*) in der Kohorte V Gallorum verwendet worden. Dieses Quantum war, nach der Angabe auf *Pap. Oxyrh.* 1920, im VI Jahrhundert als *ratio* (Ration) für die dritte Soldatenkategorie, die *symmachai riparienses*, vorgesehen. Es ist möglich, dass zur Zeit des Prinzipats soviel die Zuteilung an Sauerwein betrug, die den Soldaten der Kohorte zugemessen wurde.

Die Hilfstruppe — zum erstenmal in einem Gewichtsstempel erwähnt, soweit mir bekannt ist — wurde nach den standardgemässen Regelungen im Legionslager verwaltet. Die Inschrift auf dem Gefäss aus Tekija beweist, dass sich die Kohorte V Gallorum im Kommandobereich der Legion VII Claudia befand, wie A. Rádnóti für die Mitte des II. Jahrhunderts angenommen hat.¹⁵ Mit Hinsicht auf den Umstand, dass diese Einheit ihr Lager häufig wechselte, und dass sie sich mehrmals im mösischen Teil des Donaugebiets aufhielt (im Jahr 75 wird sie zum erstenmal als obermösisch bezeugt, dann, nach Unterbrechungen, wieder in den Jahren 93 und 100 und 160),¹⁷ kann der Zeitpunkt ihres Aufenthalts in Tekija schwer genau bestimmt werden. Ziegel mit dem Stempel COH V GALL wurden in Tekija auch in der Befestigungsanlage am linken Donauufer entdeckt, bei Pojejena de sus, das der obermösischen Festung Pincum gegenüber liegt.²¹ Die Befestigungsanlage bei Tekija baute die Kohorte gemeinsam mit der sonst unbekanntenen Kohorte VIII Voluntarium.² Die Befestigung dieses Punktes, an dem sich einer der Hauptübergänge über die Donau nach Dazien befand, war zweckmässig für die Zeit vor Trajans Eroberung Daziens und dann abermals ungefähr 170 Jahre später, als Dazien geräumt wurde. Das bisher entdeckte archäologische Material würde zwei Phasen der Befestigungsarbeiten an dieser Stelle bestätigen. Die ältere könnte in die Zeit des Übergangs aus dem I. ins II. Jahrhundert datiert werden, die zweite hingegen in die spätrömische Zeit.²³ Die Besatzung des späteren Kastells ist aus der Schrift *Notitia dignitatum* bekannt; bis Trajan konnte den Flussübergang

